

O političkim koncepcijama i djelatnosti Samostalne narodne stranke 1863-1865.

Politička djelatnost Samostalne narodne stranke prikazana je u najnovijoj historiografiji ili kao dio hrvatske političke povijesti ili je uklopljena u prikaz djelatnosti samostalačkih političara.¹ Te okolnosti uvjetovale su da je politička djelatnost Samostalne narodne stranke prikazana tek sumarno — nije razrađen, štoviše, ni osnovni dokument za upoznavanje političkih koncepcija stranke, programatski spis »Uvjetno ili bezuvjetno?«. Svrha ove radnje bila bi, dakle, razraditi i upotpuniti osnovne koncepcije stranke i njen odnos prema ostalim strankama kako bi se mogla ocijeniti njena uloga u hrvatskoj politici. Pogotovu je to potrebno jer u najnovijoj historiografiji susrećemo i vrlo negativnu ocjenu djelatnosti stranke i prikaz njenih pristaša kao skupa činovnika koji su, uglavnom, vodili brigu samo o svojim službama i položajima.²

Radi boljega razumijevanja koncepcija i djelovanja Samostalne narodne stranke potrebno je upozoriti i na neke momente iz djelatnosti Sabora od 1861. godine. Taj Sabor je tek nepotpuno ispunio kraljev zahtjev da odredi svoj državopravni odnos prema Monarhiji i prema Ugarskoj. Upravo rješavanje tih državopravnih pitanja dat će i povod za razdvajanje prijašnjih iliraca. Starčević će svojom koncepcijom o Hrvatskoj kao samostalnoj državi, povezanoj s Monarhijom tek personalnom unijom, postaviti temelj na kojem će se izgraditi pravaška ideologija. Uz neke

¹ *J. Horvat*, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936; *V. Bogdanov*, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1938; *J. Šidak*, *M. Gross*, *I. Karaman*, *D. Šepić*, Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914, Zagreb 1968. — O djelatnosti Samostalne narodne stranke raspravlja se i u knjizi *V. Ciliga*, Slom politike Narodne stranke (1865-1880), Zagreb 1970. Sadržaj knjige je doktorska disertacija obranjena 1965, pa je u njoj podosta građe koja je kasnije, 1969, objavljena i u knjizi *V. Krestić*, Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine, Beograd 1969. Političku djelatnost Samostalne narodne stranke razmatra i *J. Šarinić*, Nagodbena Hrvatska, Zagreb 1972. — Od radova koji se bave političkom djelatnošću I. Mažuranića navest ćemo kao važnije: *R. Horvat*, Ban Ivan Mažuranić, O 40-godišnjici smrti njegove, Hrvatsko kolo XI, Zagreb 1930; *M. C. Nebajev*, O Ivanu Mažuraniću kancelaru i banu, *Hrvatska revija* XI, 1930; *A. Barac*, Mažuranić, Zagreb 1943; *M. Živančević*, Ivan Mažuranić, Rad JAZU, knj. 333, Zagreb 1963; *J. Šidak*, Ivan Mažuranić kao političar, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 279-308. — Kritički pregled svih priloga koji se bave političkom djelatnošću Ivana Mažuranića dao je *Dragutin Pavličević*, Ivan Mažuranić kao političar, *Dometi* 9, Rijeka 1971, 84-98. O političkoj djelatnosti Ivana Kukuljevića u najnovije vrijeme dali su priloge: *V. Krestić*, Prilozi za biografiju Ivana Kukuljevića, *Historijski zbornik* XIX-XX, 1966-67, 393-404; *J. Šidak*, Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakinskoga, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 221-277.

² *V. Bogdanov*, n. dj. — Knjiga je znatno utjecala na stavove povjesničara pa poneke od Bogdanovljevih koncepcija u ocjenjivanju djelatnosti Samostalne narodne stranke susrećemo u različitim prilogima ne samo hrvatske nego i slovenske i srpske historiografije.

razlike na tom je temelju počivao i Kvaternikov prijedlog o uređenju državnopravnih odnosa prema Ugarskoj i prema Monarhiji. Većina narodnjaka opredijelila se, međutim, za uži državopravni savez s Ugarskom formuliranim u čl. 42. U članku je istaknuto da je 1848. ne samo stvarno nego i pravno prestala svaka sveza između Hrvatske i Ugarske, a obnova te sveze uvjetovana je nedvojbjenim pravnim priznanjem hrvatske samostalnosti, neodvisnosti i priznanjem teritorijalne cjelokupnosti realne i virtualne. Autonomija koju je Hrvatska uživala: »Zakonarstvo i vrhovna uprava u poslovih političkih, nastavnih, vjerezakonskih i pravosuda, kao i sudbenost u svih molbah«, navedeni su kao minimum autonomije koji uopće ne ulazi u raspravljanje.³ Zajednički državni poslovi imali su se potanje odrediti savezним ugovorom. Osim toga, u članku je istaknuto da je Hrvatska voljna stupiti u uži državopravni odnos s Ugarskom »prema koristi i potreboći zajedničkoj«.⁴ Upravo taj stavak ostavljao je narodnjacima slobodu u političkom manevriranju što je naročito došlo do izražaja 1866, kad su se narodnjaci odrekli unionističkih kombinacija i priklonili federalističkoj koncepciji. Članak je izazvao i sukob unionista i narodnjaka — jedni i drugi zastupali su koncepciju uže državopravne sveze s Ugarskom, ali dok su narodnjaci tu svezu uvjetovali i tvrdili da je ona 1848. prekinuta i pravno a ne samo stvarno, unionisti su to poricali a odbijali su i stavljanje preduvjeta sporazumijevanju s Ugarskom. U znak protesta oni su i napustili Sabor.

Poslije iskustva s pokušajima centralizacije i germanizacije u vrijeme Bachova apsolutizma, Sabor je bio jednodušan u odbijanju prijedloga da pošalje predstavnike u Carevinsko vijeće. Odbio je to u svojoj izjavi i Maksim Prica, ali je istakao da je u tijeku vremena došlo do stvaranja zajedničkih interesa između Hrvatske i ostalih zemalja Monarhije, koji bi se regulirali u obliku međunarodne konvencije. Prica je, dakle, osudio i centralizam i ustanovu Carevinskog vijeća ali je zaključio da ipak postoje neki poslovi koji su zajednički cijeloj Monarhiji. Međutim, većina poslanika, u strahu pred obnovom centralističkih težnja, odbila je i takvo načelno priznanje zajedničkih poslova. U saborskoj manjini, koja je podržala Pricin prijedlog, bili su najugledniji političari Narodne stranke sa Strossmayerom, Mrazovićem i Račkim na čelu. Takav stav bio je u skladu s tradicionalnim političkim smjerom stranke i svakako je polazio od pretpostavke da bi Pricina izjava mogla postati temelj za federalizaciju Monarhije. Bilo je to i uvjerenje Strossmayera koji je javljao Račkom, kako je obaviješten, da se vlada u Beču više pobojala Pricina prijedloga nego Stojanovićevo koji je općenito odbijao bilo kakvo raspravljanje o zajedničkim poslovima. Prema Strossmayerovu mišljenju odgovor Sabora morao je biti i odlučan i opet umjeren i sadržavati našu originalnu misao »naime, da smo, ako nam se ustav povrati i cjelokupnost, pripravnici s kraljem našim u dogovor stupiti, kako bi se općeniti neki interesi rješavati u buduće imali. Toga se Nijemci i Mađžari boje, ali Česi i Poljaci i federaliste uopće od sličnoga koraka mnogo očekuju.«⁵ U članku 42. i u Pricinoj izjavi došlo su do izražaja dvije struje u Narodnoj stranci:

³ *Bogoslav Sulek*, *Naše pravice*, Zagreb 1868, 402.

⁴ Isto.

⁵ *Ferdo Šišić*, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, I, Zagreb 1928. (dalje KORS) 395.

unionistička, u posljednoj konsekvenci dualistička, i federalistička, a obje će biti prisutne u stranci svo vrijeme njena djelovanja. Prema političkim okolnostima jačala bi jedna ili druga, a u razdoblju koje ova radnja istražuje većina narodnjaka priklonila se unionističkoj koncepciji.

U vrijeme zasjedanja Sabora nije još došlo do podvajanja narodnjaka koje će ih kasnije rascijepiti u pristaše Samostalne narodne stranke i u pristaše Narodne stranke. Pogotovu će se zaoštriti sukob između Strossmayera i Mažuranića koji će po svojem ugledu postati moralni vođe dvaju krila podvojene stranke. Međutim još u 1860. godini Strossmayer je toplo čestitao Mažuraniću u povodu njegova postavljanja na čelo Hrvatskog dvorskog dikasterija i izrazio uvjerenje da će on na tom visokom položaju uspjeti otkloniti opasnosti uperene protiv Hrvatske, bez obzira s koje strane dolazile. »U meni ćete vazda Vašeg iskrenog štovatelja, prijatelja i podupiratelja imat« — isticao je u pismu Strossmayer.⁶ Svakako, nakon dolaska Mažuranića na vlast došlo je do velikih promjena u Hrvatskoj. Kao najznačajnije treba spomenuti da je u javnom životu njemački jezik zamijenjen hrvatskim i da su tuđinci činovnici odstranjeni iz Hrvatske. Osim toga, sudstvo je modernizirano i osnivanjem Stola sedmorice uređeno posve neovisno. Naročito je osnutak Hrvatske dvorske kancelarije bio veliki dobitak za Hrvatsku. Uočio je to, ali tek poslije pada Mažuranića, i sam Rački kad kaže: »Mi dobismo autonomnu dvorsku kancelariju poput Ugarske koje je nezavisno rješavala sve unutarnje, sudbene i nastavne poslove, kao i kancelarija ugarska te je naš kancelar, kao i ostali ministri imao sielo i rieč u ministarskom vieću. Hrvatska bijaše neposredno kod krune zastupana, bijaše smatrana kao posebno državno tielo. Mi imadosmo svoje domaće namjesničko vieće, kao što Ugarska svoje, s istim djelokrugom. Mi imadosmo svoj zakonodavni sabor sa svimi onimi pravi, koja pripadahu tada i saboru ugarskomu.«⁷

Međutim u vrijeme Mažuranićeva kancelarstva Rački je, kao uostalom i većina narodnjaka, zauzeo opozicionalni stav koji je najposlije doveo i do žestokog sukoba s pristašama Mažuranića. Svakako, bilo je i prigovora stanju u Hrvatskoj pa i Adolfo Veber, iako pristaša samostalaca, donosi neke od njih u svojem prikazu prilika u Hrvatskoj. Veber ukazuje na neinicijativnost vlade, a pogotovo negativno ocjenjuje rad činovnika — predbacuje im lijenost, samovolju i proganjanje protivnika. Uslijed toga »stade vika strankah i odvjednikah na sudce, putnikah na pokvarene ceste i mostove, a školskih strukovnjakah na neriešene podneske«.⁸ Osim toga, zakonski članci iz područja školstva i kulture, doneseni na Saboru 1861, nisu se provodili u život. Tako se nije otvorio četvrti tečaj na Pravoslavnoj akademiji pa su studenti i dalje morali odlaziti na sveučilišta izvan Hrvatske. Nehajan je bio stav i prema otvaranju Akademije, pogotovu kad je došlo do nesuglasica između vlade i Strossmayera. To odugovlačenje tumačilo se političkim stavom Strossmayera i Račkog — svakako i sam je car oštro osuđivao njihovu južnoslavensku koncepciju.

⁶ Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu (dalje NSKZ), Ostavština Ivana Mažuranića, R 5844.

⁷ *Novi pozor* 1868, 284.

⁸ Djela Adolfa Vebera, zagrebačkog kanonika, V, Zagreb 1889, 349.

Međutim za neke negativne pojave ne možemo isključivo kriviti Hrvatsku dvorsku kancelariju. I po mišljenju Račkoga na djelovanje Kancelarije znatan utjecaj imao je carski kabinet, pa on s tim u svezi i piše Strossmayeru kako taj kabinet uopće »sada vlada; kada što kancelarija u nj pošalje, već ne znade, kamo njezin prijedlog ide. Sve što iz c. kr. kabineta ide bilo u c. državno vijeće, bilo kamo drugamo, vraća se u kancelariju pod firmom Nj. Veličanstva, a kancelariji je na to štititi«. Rački je pismo pisao u lipnju 1863. i u to vrijeme imao je o Mažuraniću još uvijek vrlo povoljno mnijenje pa kaže: »Ja dakle, ne dvojim ni malo u njegove najbolje namjere. Nu što ih ne može izvađati, uzrok je ponješto prirodna mu sporost a ponajviše neugodan politički i službeni položaj.«⁹ Svakako, mnoga su nastojanja Hrvatske kancelarije išla u raskorak sa željama Beča a položaj Mažuranića bio je težak i složen — u svojoj djelatnosti morao je uzimati u obzir i želje bečke vlade i zahtjeve javnog mnijenja u Hrvatskoj.

Samostanci su neprestano isticali kako je najglavniji izvor pomutnja, a s tim u svezi i otpora protiv njihove politike, u netočnom uvjerenju o jedinstvenosti htijenja Hrvatske kancelarije i bečke vlade, štoviše, da se njihovo djelovanje u javnom mnijenju poistovjećuje. Raskorak između njihovih nastojanja možda je najjasnije došao do izražaja upravo u pitanjima povezanim uz sjedinjenje Dalmacije, i to od samog početka, odmah poslije pada apsolutizma. O tim suprotnostima nalazimo potvrdu i u prepisci samostalčkih političara u kojoj je upravo pitanju Dalmacije posvećeno mnogo pažnje. Tako već u prosincu 1860, dakle u vrijeme kad je Mažuranić došao na čelo Dvorskog dikasterija, Ambroz Vranyczany javlja o prilikama u Dalmaciji i naročito o stavu namjesnika Lazara Mamule koji ja zastupao mišljenje »da Dalmacija će i nadalje zadržati svoju autonomiju i svoj gubernijum — i dakle samo personal-unija sa banom biti«. Opisuje suprotstavljanja Mamule nastojanjima za ujedinjenjem, pa najposlije zaključuje kako »taj puno zla učini našoj narodnosti«.¹⁰ Naravno Mamula je morao imati potporu bečke vlade u provođenju svoje politike, kako to proizlazi i iz jednog drugog pisma Vranyczanyjeva, pisanog godinu dana kasnije. Mažuranić se morao potužiti na držanje bečke vlade, jer mu Vranyczany odgovara kako je predviđao da će pitanje sjedinjenja Dalmacije izazvati mnoga suprotstavljanja i bodri ga da ne odustane od borbe. I on sumnjiči bečku vladu zbog dvoličnosti pa kaže: »Kad naša vlada derži još na svom mestu Mamulu i Rosnera, koji na sve načine spletku prave sa činovništvom koje svet odgovara od unie sa nama, tada bi rekao da ta vlada, barem u potaji u jedan rog sa istima trubi. Međutim još se nadam, da će malo kasnije ono sjedinjenje za rukom poći.«¹¹ Svakako su se Mažuranićeva nastojanja oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom lomila na stavu bečke vlade, kao što su uopće bile teške i okolnosti u kojima je djelovao.

Uspjeh Schmerlinga u vezi s ulaskom erdeljskih Rumunja i Nijemaca u Carevinsko vijeće pojačao je njegove napore da i Hrvatsku privede u to tijelo. Osim toga, ulazak Hrvatske u Carevinsko vijeće uvelike bi pripo-

⁹ KORS I, 13.

¹⁰ NSKZ, Ostavština Ivana Mažuranića, R 5844.

¹¹ Isto.

mogao da se skrši i otpor Mađara prema vladajućem sustavu. U tu svrhu valjalo je sastaviti program koji bi poslužio kao osnovica za prikupljanje i djelovanje Mažuranićevih pristaša. Sam Mažuranić bio je pripravan prihvatiti zahtjev da Hrvatska uđe u Carevinsko vijeće ali je za njen pristup postavljao uvjete koji nisu bili mali, a pogotovu su bili veći od onih na koje je kasnije Hrvatska pristala u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi.

O samom nastanku programa, koji je izišao u obliku brošure pod naslovom »Uvjetno ili bezuvjetno?«, kaže se u tekstu da je »rezultat dogovora nekolicine rodoljubah, koji priobćuju ih svojim zemljakom samo zato, da potaknu i kod njih slična dogovaranja ob ovom predmetu, pak da jednom u stanju budemo svi ukupno ob ovih životnih pitanjih naše domovine triezno i ozbiljno suditi.«¹² Osim toga, izražava se bojazan od pasivnosti, strah da Hrvatska ostane po strani kod dogovora o uređenju Monarhije, to više što su Mađari utirali put sporazumijevanju s krunom. Ukoliko bi taj sporazum uslijedio, Hrvatska bi bila dovedena u pasivan položaj da o njoj zajednički odlučuju Beč i Pešta. Prema riječima *Domobrana*, »ako se ugarsko pitanje rieši prije našega, onda ni neima hrvatskoga pitanja: to je naše uvjerenje.«¹³ Upravo zbog tih okolnosti u Programu se smatra kao najvažnije što skorije sazivanje Sabora. Međutim do toga neće doći, ako Hrvatska ustraje u »pukoj negaciji«. Potreba za djelovanjem, uz ostalo, bila je jedan od glavnih poticaja za sastavljanje Programa.

Nadalje se u Programu razlaže da Monarhija mora dobiti takvo skupno uređenje koje neće biti na štetu njenom vanjskom položaju u krugu ostalih evropskih država. Mora se, dakle, naći neki sklad između »partikularnog državnog duha sa ukupno-državnim«. To je potrebno i radi osiguranja ustavnog razvoja same Hrvatske »jer kako se i može partikularni organizam uspješno razvijati, dok nije uređen i ojamčen normalni razvitak ukupnoga organizma, od kojega zavisi organizam partikularni.«¹⁴ U Programu se nadalje željelo ukazati na kontinuitet samostalačkih načela s hrvatskom politikom i navodi se čl. 11. Sabora od 1848. prema kojem je Hrvatska također pristajala uz »središnji sabor«. »U ovom dakle već zaključku — ističe se u Programu — stoji modifikacija našeg do godine 1848. obstojećeg ustavnoga položaja, a leži i ona miera, koja je u diplomi histopadskoj izražena.« Takvim zaključkom Sabora od 1848. promijenjen je već starodrevni ustav Hrvatske, a pri tomu su djelomično sačuvana i djelomično stečena dva velika ustavna načela: da kralj »zakonotvornu vlast sa narodom dieli, i ono da sabor naš nije samo pravo imao štatuta

¹² Uvjetno ili bezuvjetno?, Zagreb 1864, 5. Prema Veberu (Djela ... 351/2) konačni oblik teksta dali su N. Krestić i M. Prica, koji je već 1861. u svojoj Izjavi želio postaviti osnovu za federalizaciju Monarhije. Navode Vebera preuzeo je i Sidak, Ivan Mažuranić ..., 298.

¹³ *Domobran* 1864, 104 — List je počeo izlaziti oko sredine svibnja 1864. i u njemu su surađivali najistaknutiji pristaše Samostalne narodne stranke. Suvremenici su list smatrali organom Hrvatske dvorske kancelarije pa ga je *Ost und West* (1864, 25) podrugljivo nazvao Hofkanzelei-puppchen. Sam list se označio kao »neovisan« i s tim u svezi molio za što veći broj preplatnika (*Domobran* 1864, 189). U vrijeme nepopularnosti Mažuranića Veber je nastojao dokazati da *Domobran* nikad nije bio organ Samostalne narodne stranke, međutim u listu su surađivali najistaknutiji samostalački političari, list je potanko razrađivao samostalački program i općenito je pisao u njegovu duhu pa ga svakako moramo označiti kao glasilo stranke.

¹⁴ Uvjetno ..., 5.

praviti, da mu dakle nije samo pravo štatutarno pripadalo, već da je sa onom istom legislativnom vlastju providjen bio, koju je i sabor ugarski imao«. U Programu se ističe da je najglavniji otpor prema skupnom državnom uređenju u prigovoru da »bi mi time naše historičko pravo dozvole poreza i vojnikah žrtvovati morali«.¹⁵

Program nije nijekao Veljački patent i, štoviše, u njemu se kaže da će postati ustavan ako ga Sabor prihvati.¹⁶ S obzirom na postavljanje uvjeta tomu priznanju, Program je zapravo zahtijevao reviziju postojećeg uređenja. Tako se u Programu zahtijeva odjeljivanje državnoga od zemaljskog budžeta u kojemu su bili obuhvaćeni poslovi koje je Lištopadska diploma ostavljala kao autonomne, a ti su isti kao i oni navedeni u čl. 42 Hrvatskog sabora od 1861.¹⁷ Upravo radi tih okolnosti pisao je *Domobran* kako »Kraljevini Hrvatskoj nije ujamčena autonomija u političkih, sudskih i školskih poslovih dok carevinsko vieće dosudjuje troškove za sve te stvari, i dok može nedozvolivši tih troškovah svu samoupravu jednim mahom uništiti, ili barem na toliko promieniti, da od nje ništa ne preostane«.¹⁸ Iz tih razloga u Programu se zahtijeva samostalnost autonomnog budžeta, koji bi se namirivao od izravnih poreza, dok bi dohodak neizravnih poreza služio za pokriće državnih potreba. Tako je bilo uobičajeno i do 1848 — svi neizravni porezi pripadali su Kraljevskoj komori, a od izravnih uzdržavala se domaća uprava.¹⁹ Hrvatskom saboru pripadalo bi pravo da domaći budžet ustanovi, ispita i opredijeli za autonomne potrebe.

Kao najglavnije zahtijevalo se »priznanje prava našeg na teritorialno integritanje naše domovine od strane vladaoca«. »Amo razumievāmo mi kraljevinu Dalmatinsku, nama toliko putah obećanu; nu do danas još uvijek od nas oddruženu, zatim vojničku krajinu.« S obzirom na sjedinjenje Dalmacije u Programu se naglašava da je kralj još 8. XI 1861. u svojem otpisu obećao ispuniti tu molbu čim trojedna kraljevina odredi svoj državnoopravni odnos prema ukupnoj Monarhiji. Tada će kralj još jedanput pozvati Dalmatinski sabor da pošalje poslanike u Hrvatski sabor radi dogovora o najpovoljnijim uvjetima sjedinjenja. U objašnjavaњу Programa, *Domobran* je pisao da će zadaća toga Sabora biti da razboritim postupkom stekne jamstvo »da ako od svojih pravah koju česticu ustupi na korist jedinstva carevine, iz druge strane, da pridobi zato naknadu, koja će izjednačiti žrtvu«.²⁰

U svezi s ujedinjenjem Krajine s bosanskom Hrvatskom u Programu se kaže da »sadanje stanje naše ukupne Monarkije nije takvo, da bi se osnovano nadati mogli, da će se naša želja u ovom obziru sad odmah moći svestrano ispuniti«. Zbog toga se u Programu te želje ograničuju i uglavnom zahtijeva ukidanje dviju varaždinskih pukovnija.²¹ Takav zahtjev

¹⁵ Isto, 10.

¹⁶ Isto, 8/9.

¹⁷ Isto, 12.

¹⁸ *Domobran*, 1864, 57

¹⁹ Uvjetno ..., 14/5.

²⁰ *Domobran* 1864, 47.

²¹ Uvjetno ..., 13. — Zahtijevalo se razvojačenje dviju varaždinskih pukovnija, »vojenog komuniteta« Bjelovara, Senja i kotara žumberačkog.

objašnjavao je *Domobran* time da »idea provincijaliziranja u krajini još nije zrela; premda je dosti raznešena ipak razumljena nije«. Zbog toga ne bi bilo povoljno da se upravo cijela Krajina odjedanput provincijalizira i da se u njoj uvede županijsko uređenje — nastao bi veliki metež i nered.²²

Iako je osnovica Programa težila federalističkom uređenju Monarhije, u njemu je ipak naglašeno da je Hrvatska zemlja ugarske krune. S tim u svezi postavljen je zahtjev da ukoliko Ugarska zadobije neki položaj različit od onoga kakav joj je određen prema Listopadskoj diplomu i Velačkome patentu, onda takav isti državnopravni položaj mora zadobiti i Hrvatska. Međutim sam hrvatski ustav i autonomija nikada ne mogu doći u pitanje, niti Carevinsko vijeće može bilo što u vezi s njima mijenjati. Nadalje se djelokrug nijednog ministra carstva ne može protegnuti na Hrvatsku, osim u poslovima koje je Listopadska diploma ostavila kao zajedničke.²³ To su bili glavni zahtjevi izraženi u brošuri »Uvjetno ili bezuvjetno?«, programu koji je imao poslužiti za okupljanje Mažuranićevih pristaša pa s njegovom pojavom povezujemo i početak Samostalne narodne stranke.²⁴

Zahtjevi postavljeni u Programu nisu bili mali, pogotovu zahtjev za odjeljivanje zemaljskog od državnog proračuna, što je godinu dana kasnije navelo Schuselku da u Reformi navede kao autora brošure Lazara Hellenbacha, jednog od najžešćih opozicionalaca. To je ponukalo Hellenbacha da u članku »Očitovje g. baruna Hellenbacha« pobije tu tvrdnju i pri tomu je naveo da je Program djelimice potekao i od hrvatske vlade. Ta Hellenbachova izjava poslužila je *Domobranu* kao dokaz za tvrdnju, koju je i inače zastupao, naime da je hrvatska vlada u opoziciji prema centralnoj; jer ako je samostalački Program, pa i samo »djelimice« program naše vlade, to je ona u opoziciji s vladom austrijskom: nije dakle istina, što su neki u 'Nazionalu', 'Ost und Westu', 'Politici' itd. tvrdili, da naša dvorska kancelarija hoće samo ono, što hoće i drž. ministar gosp. Schmerling«. Upravo takve općenite i neistinite tvrdnje i navele su Schuselku da je zahtjev za odjeljivanje financija pripisao Hellenbachu, kojemu nije preostalo drugo nego da to ispravi, pri čemu je o brošuri kazao »da je upravo ta o dieljenju proračuna jedina točka, koju on nije pobijao, dočim je i prije nego je ta knjižica izišla pa i poslije držao, da je za sporazumljenje potrebna dioba upravnih i neupravnih porezih zemaljskih i državnih, budući da je samo tako moguće oživotvoriti autonomiju zemljah, osjegurati zajedničke troškove i odstraniti pravna pitanja o državnom dugu«. Tu izjavu komentirao je *Domobran* tako da ne zna gdje je to Hellenbach već prije izlaska brošure »Uvjetno ili bezuvjetno?« branio odjeljivanje hrvatskog proračuna od austrijskog, međutim izjavu prihvaća kao dokaz protiv tvrdnje Nazionala da u Hrvatskoj nema nikoga »koj bi pristajao uz onu knjižicu ili joj uvjete odobrio«.²⁵

²² *Domobran* 1864, 47.

²³ Uvjetno ..., 16.

²⁴ Tekst je datiran s prosincem 1863. a brošura je izišla na početku 1864.

²⁵ *Domobran* 1865, 92. — Upravo okolnost da Program nije u literaturi razrađen navela je V. Krestića na netočan zaključak o zahtjevima samostalaca u svezi s financijskim pitanjima, pa kaže: »Dok su Mažuranićevi istomišljenici, sa malim ograničenjima gotovo

Osim o pitanjima hrvatske autonomije, *Domobran* je u mnogim člancima razmatrao i pitanje uređenja Monarhije i zalagao se i za autonomiju ostalih zemalja. Tako u jednom od njih razlaže da istinska federacija pretpostavlja jednake uvjete i odnos pojedinih zemalja prema centralnoj vladi, što bi uvjetovalo da se u mnogim pokrajinama promijeni cijeli sustav političkih uredaba a i oslabilo bi savez koja spaja pojedine dijelove Monarhije. Zbog toga izražava sumnju u uspjeh federalizma i drži »da se Austrija bolje i laglje i čvršće može rekonstruirati na temelju autonomnih zemalja svojih — a i to je vrsta federacije«. »Mi dakle — pisao je *Domobran* — branimo autonomiju naše domovine, dočim iz druge strane hoćemo u savez stupiti s drugimi narodima cesarevine.«²⁶

Sklapanje saveza s ostalim narodima Monarhije bilo je u skladu s osnovnom koncepcijom samostalaca po kojoj se stranka i nazvala Samostalna narodna stranka — naime da Hrvatska ima svoje samostalno državno pravo a ne zajedničko s Ugarskom; dakle da ima pravo i, štoviše, da joj je dužnost da samostalno odredi svoj položaj prema cjelokupnoj Monarhiji. Međutim, suprotno tome stavu, većina narodnjaka opredijelila se za unionističko načelo prema kojem je Hrvatska ta pitanja rješavala zajedno s Ugarskom.

Još je jedna značajka koju susrećemo u samostalačkom tisku — želja da uključi u politički život što šire slojeve društva, sav »puk«. Pod tim nazivom razumijevali su seljaštvo i tanji sloj obrtnika i trgovaca. Stranka je imala izrazito građansko obilježje i u njoj su najmanje dolazila do izražaja nastojanja aristokracije, što se najjasnije očitivalo pri sastavljanju izbornog reda za Sabor 1865/7, kad su samostalci svim sredstvima nastojali da svedu na minimum broj magnata u Saboru. Srž stranke tvorila je primorska grupa, a tom krugu pripadao je i Ambroz Vranyczany, jedan od najjačih privrednika tadašnje Hrvatske, pa je u njegovim pismima, a i u pismima ostalih prvaka, posvećeno dosta prostora privrednim pitanjima kojima je stranka općenito posvećivala pažnju. Ta djelatnost nije, međutim, još potanje istražena ali su, po svojoj prilici, i privredna pitanja upućivala stranku na suradnju s Bečom. Osim toga, stranka je kao podlogu svoje političke koncepcije uzimala 1848. godinu, kad se Hrvatska odvojila od Ugarske pa je s tim u suglasnosti i najmanje od svih stranaka gradila na historijskom pravu Hrvatske, štoviše, neki od njenih pristaša bili su uvjereni da bi to pravo u stanovitim okolnostima moglo ići više u prilog Ugarskoj nego Hrvatskoj. Ti stavovi samostalaca došli su naročito do izražaja na Saboru 1865/7. pa su doveli i do suprotstavljanja Račkomu. Godina 1848. nije označavala samo odvajanje Hrvatske od Ugarske nego je to godina u kojoj se rušio i feudalni sustav. Uzimanje upravo te godine kao ishodišta političke koncepcije, uz ostalo, također pokazuje koliko su samostalci bili daleko od koncepcija i shvaćanja aristokracije. Takva usmjerenost došla je do izražaja i u polemici koju je *Domobran* poveo

sve financije prepuštali centralnoj vladi, ljudi oko Štrossmajera bili su manje popustljivi.« Kao dokaz za tu tvrdnju navodi zahtjev Štrossmayera da Hrvatska mora dobiti svoj »poseban budet« — dakle upravo isti zahtjev koji su i pristaše Mažuranića u Programu postavili i za koji su se zalagali u brojnim člancima svojeg tiska (Hrvatsko-ugarska nagodba ..., 190/1).

²⁶ Isto, 86.

s bečkim »aristokratskim« listom *Vaterland* u vezi s pitanjem »ima li puk učestvovati u politici?«. Tako se Samostalna narodna stranka ocjenjuje kao nenapredna — pisao je *Domobran* — pa je čak i sami pripadnici kadikad nazivaju konzervativnom, ona ipak zauzima demokratsko stajalište i na naprijed navedeno pitanje odgovara potvrdno. List se suprotstavlja *Vaterlandu* koji je u tom pitanju zauzeo negativno stajalište i ustvrdio »da novinarstvo potičući na prosuđivanje najviših državnih i političkih poslova napaja puk otrovom iz kojega se rađa revolucija«. Puk, budući da ne posjeduje višu naobrazbu, »neka se bavi gospodarskim, trgovačkim, obćinskim i drugim poslovima o kojih može suditi«. Politika je po *Vaterlandu* »izključivim imetkom pojedinih odabranih krugova, koje valja dieliti od puka. Mi ne bismo ništa prigovarali ovoj dedukciji, da se ne zahtjeva od puka ništa što se tiče državnih poslova. Ako nebude puk dužan da doprinese na državne poslove svoj imetak i svoju krv, onda će mu manje stati do državnih poslova, nego li sada. Ako hoće pojedini krugovi namirivati velike državne potrebe, onda neka se izključivo ovi krugovi bave politikom. Ali stvari se imaju u istini malo drugačije. Sve bez razlike vežu jednake dužnosti i jednaka bremena na državu. Svi plaćaju porez, svi žrtvuju, kada ustreba, krv svoju na oltar domovine i države! Gdje su dužnosti i bremena tamo moraju biti prava. A ovo pravo sastoji baš u tom, da ima puk učestvovati kod uprave države.« Nijeće li tko ta prava, onda mu je uzor državno uređenje kakvo je bilo u vrijeme Metternicha i Bacha. Međutim, upravo negativno iskustvo s takvim uređenjem osvjedočilo nas je da tamo »gdje su bremena, tamo da moraju biti i prava, oni nas naučiše poznavat ustavnost, koja nalaže odgovornost onim krugovima poznatih politikah«. Isti proces uočavamo i u drugim državama a ne samo u nas. Pripravlja se i u Rusiji »koja je bila za cara Nikole glavnom podporom nauke, da građanstvo neima nikakovih prava. Državni i politički poslovi su sveobćom imovinom. Upravo one zemlje odlikuju se najvišim stupnjem savršenosti, u kojih se ovo načelo podpuno priznaje.« Kao primjer navodi *Domobran* Englesku i kaže: »U nijednoj zemlji neučestvuje puk toliko u politici kao u Englezkoj, a Englezka služi svim državama kao uzor dobro uređene države. Strašno se dakle varaju oni, koji tvrde, da učesće u politici pripravlja revoluciju. Stvar se ima baš naopako! Revolucije radjaju se ondje gdje je politika desetericom ključanicah zatvorena obćemu puku, kao imetak odabranih krugova.«²⁷

U prijelaznom vremenu, dok puk još nema iskustva u političkim poslovima može skrenuti i na stranputicu ali to se događa svim početnicima. U tom prijelaznom razdoblju »događa se često, da se zadovoljuje puk riečmi i frazami: razglabanje državnih i političkih pitanja zahtjeva više vremena i mjesta, negoli obićno biva; razum služi onda čustvu, te lahko postaje vrst ljudih, koje moramo nazvati političnima nedouki«. U takvim okolnostima seljak, zanatnik i trgovac mogu i zanemariti svoj posao, a i njihova politička djelatnost u to prijelazno doba može biti i opasna, »ali čim se više rasprostranjuje pravo znanje, čim više iskustvo raste, tim nam se više pokazuju blagodati sveobćega učestvovanja u političkih i državnih poslovih. Zreloму sudu moraju ustupiti fraze i površnost. Puk,

²⁷ Isto, 107.

koj je bio prije prisiljen, da traži svoje zastupnike među 'učenimi ljudi', hoće onda osvjestivši se zastupati se sam, on govori i radi onda u svoje ime. Na saborih sjede seljaci, zanatnici i trgovci uz muževe izobražene i rodod odlične.« Ljubav i privrženost prema domovini tada bi rasla u širim krugovima, državni organizam postojao bi sve zdraviji a sama država sve snažnija. »Težak je prelaz, ali biti mora!« — ustvrdio je *Domobran*. Upravo radi svladavanja toga prijelaznog razdoblja ne smijemo žaliti da su novine svakomu pristupačne. »Čim više su nas prije gnjeli — pisao je *Domobran* — tim više nam je nastojati, da se puk osvjesti, i da se prokrči put novinam i časopisom.« Upravo radi toga upravljanje časopisima mora se povjeriti ljudima od značaja koji će »rasprostranjivati prave znanosti, a puku otvarati tajne političke i državne uprave, i koji će se uvijek brinuti za to, da bude prelaz čim laglji i bez svih žrtvah, na koliko je moguće.« *Domobran* je neprijatelj šarlatanija ali ih smatra neizbježivim zlom u prijelaznom razdoblju i čvrsto je uvjeren, kad se taj prijelaz svlada, »kada se jedanput državno i političko izobraženje uciepilo bude u svih vrstah pučanstva, onda se može smjelo reći, da nije sloboda pogibeljna. U cielom narodu nadju se onda izabrani politički i državnici, koji vode politički izobraženi narod.«²⁸ Pobjijajući postavke *Vaterlanda*, samostalački organ jasno je odredio i vlastiti stav prema pitanju demokratizacije političkog života.

S obzirom na stvarno stanje u Monarhiji, uvjeti postavljeni u brošuri »Uvjetno ili bezuvjetno?« nisu bili mali: osim zahtjeva za budućim jedinstvom cijele Hrvatske, zahtijevalo se odmah sjedinjenje s Dalmacijom, razvojačenje durđevačke i križevačke pukovnije i samostalnost hrvatskih financija. Osim toga, ukoliko bi Ugarska stekla povoljniji državopravni položaj, u Programu se zahtijevalo da se taj položaj protegne i na Hrvatsku. Pa ipak, Program je izazvao ogorčen otpor većine Narodne stranke na čelu s Matijom Mrazovićem. Ponajviše sumnje pobuđivala je u narodnjaka okolnost što se u Programu nije izrijekom zahtijevala revizija cijeloga Veljačkog patenta, poglavito preustrojstvo Carevinskog vijeća koje je bilo tako sastavljeno da je u njemu bila osigurana premoć Nijemaca nad ostalim narodima. Drugi moment bilo je centralističko usmjerenje bečke vlade, pogotovu uvjerenje da Schmerling zahtijeva bezuvjetnu pokornost, što je sve izazivalo sumnju bi li on uopće i bio voljan pregovarati o nekim uvjetima pod kojim bi Hrvatska pristupila u Carevinsko vijeće. Tako je i Strossmayer bio uvjeren da je osnovna namjera bečkih krugova da Hrvatska prizna Veljački patent, a sve ostalo da je sporedno.²⁹ Sudeći prema pismu A. Vranyczanyja Mažuraniću od 26. I 1864, i Račkoga je smetalo što se u Programu nije zahtijevalo preustrojstvo Carevinskog vijeća. S tim u vezi Vranyczany piše: »Popić Rački — koji u svojoj visokoj mudrosti ufa se do šesira kardinalskog dotjerati — kad

²⁸ Isto, 108. — Suprotno stavu koje je zauzelo glasilo samostalaca u pitanju demokratizacije političkog života V. Krestić je ustvrdio o njihovom opredjeljenju: »Verovali su da seljaci za politiku nisu zreli da je ne razumiju i da mogu služiti samo kao oruđe u političkoj borbi« (n. dj. 35).

²⁹ KORS I, 20 — Tako je i J. Živković bio uvjeren »da se na veljačkom ustavu nemože, te nesmiye ništa promieniti« i da je njegova revizija tek puka želja koja se ne može ostvariti (*Domobran*, 1864, 23).

je naš program pročitao reče: forma mi se nedopada ovog programa. Valjda mu se Reichsrath nedopada nego da bi on rad kao i njegov gazda Strossmayer da ga car ukine ter njemu za volju novi senat stvori.«³⁰ Nešto kasnije, u listopadu iste godine, Strossmayer je ponovo u pismu Mrazoviću izrazio svoj strah da će Hrvatska poput Erdelja biti natjerana u Carevinsko vijeće. Pri tomu naziva pristaše vlade »starim domorodcima« i time, zapravo, ukazuje na kontinuitet samostalačke politike s ilirskom koja je tražila rješenje hrvatskog pitanja u federalistički preustrojenoj Austriji. S tim u vezi piše: »Naša vlada i naši stari domorodci kotrljaju se nizbrdice onim zakonom kojim kamen s brda u dno. Ja nedvojim da će se u nas ponoviti poviest sedmogradska.«³¹

U svom otporu samostalačkoj politici narodnjaci su se sve više približavali unionistima, pogotovu su bili bliski njihovi dodiri s Hellenbachom koji se sve češće javljao u narodnjačkom *Pozoru*. Poslije istupanja iz Sabora 1861. unionistički političari bili su vrlo nepopularni pa je i Mrazović, u lipnju 1864, pisao Mažuraniću s namjerom da ublaži takav negativni sud javnosti. Zauzimao se za jednog od vodećih unionističkih političara, grofa Julija Jankovića pa, uz ostalo, piše: »Jest istina da je madjar, ali ponješto popušća veleć nam: da je duarum patriarum filius i da diecu svoju u oba jezika podučavati daje. Istina je da je on jedini od naših velikašah 300 for. za našu akademiju poklonio. Dobro će dakle biti, ako ga prijazno primite i u tom potvrdite da kano spahija slavonski diecu svoju slavjanski odhranjuje.«³² O povezivanju unionista i narodnjaka javljao je Mažuraniću iste godine u prosincu i dvorski savjetnik Ognjeslav Utješenović Ostrožinski. On izvještava Mažuranića o posjeti Mrazovića i o razgovoru koji je s njim vodio. Na Utješenovićevo upit zašto se drži po strani i zašto ima tako malo dodira s Mažuranićem, Mrazović je odgovorio da je to zbog toga što je čuo da je Mažuranić »svakoga za izdajicu domovine proglasio, tko podupire fuzionersku politiku, pa s toga nije mogao k tebi otići«. »Nadalje — izvještavao je Utješenović — opazio sam kod njega tvrdo osviedočenje, da dosadanji magjaroni nemogu i nemiđu ići dosadanjim putem, i da su kako reče prisiljeni ići s narodnom strankom te da nijedan od njih nekani i nemože da bude proti težnjimi narodne stranke, jer bi inače postali nula što neće da budu.« Iz tih razloga »su liberalci narodni njih hoteli pritegnuti, da oni sami ne bi zalutali kamo na drugu stranu«. Mrazović se čudio što samostalački krugovi smatraju da su mađaroni ostali isti, dok je njih, po njegovu uvjerenju, »vrieme i nužda promienila.«³³

Zbog pritiska da Hrvatska uđe u Carevinsko vijeće, narodnjaci su se zaista sve više približavali unionistima pa se još potkraj 1863. govorilo o njihovoj »fuziji« ili, točnije rečeno, o njihovom sjedinjenom otporu samostalačkoj politici. Kako je ta opozicija najснаžnije dolazila do izražaja u pisanju *Pozora*, list je postao meta samostalačkih napada. Žestoko su napadani i prvaci Narodne stranke, a kako su upravo oni pripadali

³⁰ NSKZ, Ostavština Ivana Mažuranića, R 5844.

³¹ Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AJA), Ostavština Matije Mrazovića, 11/4.

³² NSKZ, Ostavština I. Mažuranića, R 5844.

³³ Isto.

saborskoj manjini, koja je 1861. prihvatila Pricinu izjavu o načelnom priznanju zajedničkih poslova Monarhije, Strossmayer je smatrao da se žestina vladinih napadaja nije smjela upravo na njih srušiti. U pismu Mrazoviću od siječnja 1865. analizirao je samostalačku politiku i zaključio da je »upravo zadaća prosviećene i usmierene politike biti imala štediti, kriepti manjinu i njoj u budućem saboru dobiti pripraviti a ne pako upravo besmisleno nju po glavi udarati i tako sve bolje elemente paralizirati i neizvjesnost krajnju glede budućeg sabora pribaviti«. Međutim kao ishodište politike pritiska nad Hrvatskom, Strossmayer nije označio Hrvatsku kancelariju nego bečku vladu. Prema njegovu mišljenju, politikom pritiska kancelarija je željela odvratiti od sebe prijekor državnih ministara da zbog svoje mlitavosti nije uspjela Hrvatsku privesti u Carevinsko vijeće. S tim u svezi on piše: »Ti ljudi, moj prijatelju, blebetanjem nemačkih ministara da jim manjka energija zavedeni, za opravdati se zamahnuše, pa buduću u zemlji na javnomu političkomu polju nebijaše drugih živalja, do bivše manjine, kad zamahnuše tada i udariše, nepazeć i neznajuć kuda udaraju.«³⁴

Najjači napadaji bili su upereni upravo na samog Strossmayera, a tajnik u dvorskoj kancelariji Fran Žigrović bio je, štoviše, uvjeren da bi ga se moralo odstraniti iz javnog života i s tim u vezi pisao je Mažuraniću: »Strossmayera bi valjalo relegirati — on će strašno harangirati zemlju. Ja bi mu podijelio Consilium revertendi sub liminatione exillii ad pontem curinum. Vjerujte mi, bez strogosti, nećete uspeti. Aut -- aut!«³⁵ Podjednako je bio napadan i *Pozor* u čijim se člancima oštro osuđivala vladina politika i prilike u Hrvatskoj. Prema Veberovim navodima, vlada je uprla sve sile da list obustavi. Kako bi to lakše postigla, optužila je list da se pretvorio u mađaronsko glasilo, a kao dokaz za tu tvrdnju navodili su se Hellenbachovi članci pisani u dualističkom duhu. Svatko tko bi čitao list proglašavao se nelojalnim a potajno se sumnjičilo pojedince da u njemu surađuju. Proganjali su se ljudi koji su u listu surađivali, pa makar i s beletrističkim prilozima. Međutim, list se sve više čitao i kad vlada nije uspjela pritiskom, podigla je protiv lista parnice a urednika Perkovca osudila je na zatvor. Obustava *Pozora* izazvala je veliko nezadovoljstvo — ali podzemno, što je bilo još mnogo gore. Ogorčenje zbog obustavljanja *Pozora* još je više zbližilo narodnjake s unionistima, pa Veber smatra da je upravo u to vrijeme i zasnovana njihova »fuzija«.³⁶ S obzirom na takve prilike u zemlji, Strossmayer je bio uvjeren da bi Mažuranićeva politika mogla imati nekog uspjeha tek ukoliko bi se omogućilo izlaženje neovisnog lista i tek ukoliko bi izborni red za buduću Sabor bio donesen zakonskim putem a ne oktroiranjem. Ako je neki uspjeh moguć, pisao je Mrazoviću, »to je samo tada ako se odustane od svake nakane oktroiranja i ako se listu neodvisnom prilika pruži slobodno svoje misli razvijati ako se kruna odluči ništa ne zapovjedati, nego svoje želje u posve ustavnoj formi kraljevskih propozicija saboru očitovati [...].«³⁷

³⁴ AJA, Ostavština M. Mrazovića, 11/5.

³⁵ NSKZ, Ostavština I. Mažuranića, R 5844.

³⁶ Djela . . . , 354/5.

³⁷ AJA, Ostavština M. Mrazovića, 11/4.

Obustavljanje *Pozora* imalo je općenito širok odjek pa je i bečki *Ost und West* oštro osudio taj postupak. List se i inače kritički odnosio prema politici Hrvatske dvorske kancelarije. Tako u članku »Hrvatska i Carevinsko vijeće« razglaba političku situaciju u Hrvatskoj u razdoblju Schmerlingove vladavine i u vezi s obustavljanjem *Pozora* zaključuje da je Hrvatska ostala bez glasila u kojem bi slobodno moglo doći do izražaja naziranje nacije. Državno pravo, nacionalna povijest i nacionalna svijest daju Hrvatskoj Kraljevini čvrsto uporište da ne pošalje zastupnike u Carevinsko vijeće u kojem bi mogla izgubiti svoj povijesni individualitet. Zatim se list osvrće na politiku Narodne stranke, koja je bila povezana s češkom opozicijom, a kako su uz to narodnjaci poslije obustavljanja *Pozora* i pisali u praškoj *Politiki* poneki su stranku posprдно nazivali i češko-hrvatska stranka. S tim u vezi *Ost und West* piše da je nedavno jedan duhoviti prijatelj austrijskih slavenskih naroda pronašao da u Hrvatskoj postoje tobože dvije stranke — jedna mađarsko-hrvatska i druga češko-hrvatska. Taj pisac, nazvavši Narodnu stranku »češkom«, svakako je želio nahuckati protiv nje hrvatski narod, što mu međutim nije uspjelo. I u Češkoj i u Hrvatskoj postoje narodne stranke, obadvije čvrsto stoje na federalističkim načelima, a hrvatska Narodna stranka ima veliku misao: samostalni razvoj nacije. Toj misli bi se iznevjerila, kad bi svoja stara prava i stare institucije prepustila samovoljnom djelovanju takvog skupa kakvo je Carevinsko vijeće. Hrvatska Kraljevina mogla bi poslati zastupnike u jedno centralno tijelo, ali tek onda kad bi u njemu bile zastupane sve kraljevine i zemlje Monarhije. Osim toga, u to tijelo Hrvatska bi mogla ući jedino ujedinjena jer jedna nacija može samo kao cjelina biti dostojno zastupana.

Iako se *Ost und West* kritički odnosio prema politici Samostalne narodne stranke, zanimljivo je da se u izlaganju smjernica buduće hrvatske politike umnogome slagao sa stajalištem samostalačkoga programa. I list također ističe da Hrvatska ne bi mogla ući u Carevinsko vijeće prije nego što joj bude osigurana puna autonomija u svim financijskim pitanjima. Naime, sve dotle dok to vijeće odobrava sredstva za upravu, sudstvo i školstvo ono je u stanju izmijeniti ili uništiti autonomiju Kraljevine Hrvatske. Na budućem Saboru Hrvatska bi morala točno i jasno omediti svoj položaj prema Monarhiji i pri tomu navesti način na koji bi se rješavali zajednički poslovi. Tako bi Hrvatska pripomogla da se razriješe nejasnoće u ustavnim pitanjima a zadala bi i udarac Schmerlingovu sustavu »čekanja«. Pogotovu je potrebno da vlada umiri Hrvatsku u pitanjima njenih prava. Vrijednost Hrvatske dokazana je i u starim i u novim vremenima, pa i danas ona još uvijek predstavlja arsenal Monarhije i drži ključeve Istočnog pitanja. Osim toga, sporazum s Hrvatskom vodio bi s jedne strane do sporazuma s Ugarskom i s druge do sporazuma s ostalim Slavenima Monarhije.³⁸ U vezi s pitanjem uređenja Monarhije u članku se naročita važnost pridaje stavu koji će zauzeti Hrvatska, u uvjerenju da će taj stav snažno utjecati na opredjeljenje Ugarske i monarhijskih Slavena.

Kao što smo spomenuli, osnovna misao Programa bila je u zahtjevu da Hrvatska samostalno rješava svoj državnopravni odnos prema cjelokupnoj

³⁸ *Ost und West* (Zeitschrift für Politik), 1864, 16.

Monarhiji pa se upravo prema tom načelu stranka i nazvala Samostalna narodna stranka. Time je ujedno željela istaknuti i suprotnost prema Narodnoj stranci koja je zastupala stajalište da ta pitanja Hrvatska rješava na temelju čl. 42, tj. da prvo odredi svoj odnos prema Ugarskoj i tek tada, u zajedništvu s njom, odnos prema cjelokupnoj Monarhiji. U suglasju s navedenim stajalištem, samostalci su kao osnovu svoje političke koncepcije uzimali 1848. godinu u kojoj je došlo do odvajanja Hrvatske od Ugarske. To stajalište razlagao je u članku »Misli o pitanju ugarskom i hrvatskom« i Ljudevit Vukotinović. On je, uz to, bio uvjeren da bi uporno isticanje povijesnog prava najposlije moglo ići više u prilog Madarima nego Hrvatima, štoviše da bi moglo potvrditi i velikomadžarske zaključke sabora od 1848. Jer, čim smo porekli te zakone »i oružjem u ruci u očigled Europe prosvjedovali proti istim — tumači Vukotinović — stavili smo se manje više na stanovište arbitrarno i moramo — naravna stvar — biti spremni i na posljedice našega čina. Po mojem mnijenju naše je ishodište godina 1848. Da nije bilo ove godine, a i našega prosvjeda proti zakonom magjarskim, ne bi bilo ni sadanjega stanja, ne bi bilo ni dogovaranja, budi s Ugarskom budi s Austrijom, već bi bilo samo pokoravanje.« Na Saboru 1861. Hrvati nisu smjeli ni spomenuti 1848. kao da bi se zbog nečeg morali stidjeti te godine. Takvo raspoloženje bilo je rezultat nastojanja Mađara i mađarona, jer znaju da ta godina »ostaje vazda gorka i ubitačna za njih, a slavna i životna za nas. Ako je pokret od godine 1848. doista proistekao iz unutrašnjega života naroda našeg, a da je tomu tako, nemislim da može itko dvojiti, koj je pobliže proučio taj pokret, tad ideje one koje su bile onda zavladaile narodom našim, ne mogu se smatrati, da su danas nakon 16 godina preživjele se i ostarjele, jer faktično ostao je naš položaj s malom iznimkom onaj isti, koj je bio i onda. Mi smo onda ustali proti supremaciji jednoga naroda nad drugim, jer smo samo u ravnopravnosti svih u zadrugi živućih narodah nalazili poručanstvo i za svoju ravnopravnost, i ravnopravnost bila je geslo, pod kojim smo budi Bogu hvala, uspješno i napredovali. Za slobodu vojuje čitav svijet, ali svaki narod imade boriti se i za svoju narodnost.« Vukotinović, u skladu sa samostalačkim naziranjem, oštro razlikuje dvije slobode: slobodu pojedinca i slobodu naroda i zaključuje da bez slobode naroda nema ni slobode pojedinca. Zbog toga se protivi i realnoj uniji s Ugarskom jer Slaveni u toj uniji nemaju mogućnost slobodnog razvoja svoje narodnosti. I sami Mađari, kad je o njima riječ, zastupaju isto uvjerenje »i dapače kažu da vole pregorjeti slobodu nego li narodnost.«³⁹

Samostalci su bili uvjereni da će Hrvati, kao narod, imati veće mogućnosti razvoja u savezu s Bečom nego s Peštom, pa su to uvjerenje zastupali i u svojim člancima u *Domobranu*. Protivnici su, međutim, tvrdili da je prava namjera *Domobrana* da Hrvatsku privede u Carevinsko vijeće, pa je Lj. Vukotinović, potaknut tim prigovorima, i opet napisao članak »Hoćemo li s Peštom ili Bečom« u kojem je razlagao pisanje i stav *Domobrana*. Međutim, kaže Vukotinović, »tko čita naš list, zna što u tom pitanju hoćemo« i s pravom tvrdi da se *Domobran* dosljedno zalagao za

³⁹ *Domobran* 1865, 67. Tu dilemu moguće je najjasnije izrazio P. Preradović: »Naprije narodnost pa onda sloboda. Sloboda pogažena opet se pomladuje, ali narodnost izgubljena teško i nikada« (*A. Barac*, Književnost i narod, Zagreb 1941, 43).

cjelokupnost i autonomiju Hrvatske koja je svakako bila veća od one koju je najposlije Hrvatska postigla. Zatim se zalaže za užu povezanost s Bečom, ali pri tomu težište stavlja na uvjete uz koje bi Hrvatska pristala na ulazak u Carevinsko vijeće. U tom slučaju Hrvatski sabor morat će donijeti odluku o priznanju Listopadske diplome i Veljačkog patenta, a prije svega »umoliti kralja svoga, da i on ustavnost kraljevinah ovih i njihove institucije prizna i na novo potvrdi načinom, kako to i prejasni njegovi predšasnici učiniše, a narodu ostaje, da sakupljen na saboru reče da priznaje jedinstvo cesarevine, te iz toga jedinstva izviruće zajedničke poslove u diplomu od 20. listopada 1860. naznačene, i da uvida potrebu zajedničkoga raspravljanja ovih strogo zajedničkih poslah, nu međutim da želi i zahtieva prije, nego li o tom pitanju poduzme daljnji kakav korak, da se oprediele uvjeti, pod kojimi bi se uz garanciju svojih ustavnih prava trojedna kraljevina odvažiti mogla na one žrtve, koje bi imala primieti za sveobću korist ciele carevine«. Sporazumijevanjem s kraljem Sabor bi zadržao svoja prava a ujedno bi i kruni pružio mogućnost za pregovore. Osim toga, ukoliko bi Sabor došao do uvjerenja da mu predloženi uvjeti ne odgovaraju, još uvijek bi mu preostala mogućnost da pregovara s Peštom. Suprotno tomu, ako Hrvatska započne prvo pregovore s Peštom ili, dapače, kako su to željeli unionisti, uđe u Ugarski sabor, Hrvatski sabor »izgubit će svu važnost i svu snagu svog upliva«. Ukoliko Hrvati odluče ući u Ugarski sabor, a ne uzmognu se složiti s Mađarima, Hrvatski sabor bi došao u neodrživi položaj.⁴⁰

Uopće, prigovori koje je *Domobran* stavljao pregovaranjima s Ugarskom bili su točni, štoviše poslije uvođenja dualizma u većini su postali i stvarnost. List se podrugljivo izražavao i o mađarskom ponuđenom »bijelom listu« na kojem bi Hrvatska imala ispisati svoje zahtjeve.⁴¹ Zaključuje da su to samo fraze i uvjeren je da se na taj prazni »bijeli list« može napisati samo »da je trojedna kraljevina od Ugarske sasvim neodvisna a to je pitanje već u saboru 1848. raspravljeno, te malo zatim odlukom carskom od 7. travnja 1850. u tom smislu riješeno, da je ista trojedna kraljevina sasvim od Ugarske neodvisna«. Tu činjenicu potvrdio je i Sabor od 1861. u čl. 42, u kojem se kaže »da je svaka ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza između trojedne kraljevine i kraljevine Ugarske pravno posve prestala«. Taj saborski zaključak odobrio je i kralj, pa je nepotrebno o uniji s Ugarskom razmišljati kao o neriješenom pitanju koje bi tek buduću Sabor imao riješiti.⁴² Iako se *Domobran* zalagao za užu svezu s Bečom, ipak je isticao i državopravnu samostalnost Hrvatske, ali nije želio da ona ostane po strani od događaja u Monarhiji. Kad je riječ o zasnivanju novih državopravnih odnosa, iako smo dužni »ponajprije naglasiti našu državopravnu samostalnost — pisao je *Domobran* — ter tako bdjeti nad neobhodnimi uvjeti našega narodnoga obstanka, ipak nismo voljni zavući se s tim u kakav posve izolirani položaj, ter ustegnuti se svakomu obziru na interese ostalih narodah i zemaljah s kojima nas je sudbina spojila u jednu Monarhiju«. Kao zajedničke cijeloj Monarhiji list je priznavao vladalačku

⁴⁰ Isto, 68.

⁴¹ Isto, 37.

⁴² Isto, 39.

kuću, obranu, a i prema inozemstvu Monarhija je imala istupati kao jedinstvena cjelina. Pitanje je, dakle, kako uskladiti te zajedničke interese a da pri tomu ne bude povrijeđeno vjekovno hrvatsko državno pravo. Upravo da se to ne dogodi, usklađivanje tih zajedničkih interesa ne može se provesti drugačije »nego putem onim, koj odgovara ovom našem pravu, to jest putem konvencije, putem naznačenim historičnim precedencijama i tečajem poviestnoga razvitka našega državnopravnoga odnošaja k ostalim zemljam i narodom monarkije«. Iz tih razloga Hrvatska bi mogla o zajedničkim pitanjima raspravljati jedino »putem međusobnoga dogovora i putem međusobne konvencije«. »To je jedini put — zaključuje *Domobran* — koj bi mi s namjerom ustavnosti naš državnopravni odnošaj naprama ukupnoj monarkiji pripravnici bili, a i mogli nastupiti uz onu čut pobožnosti, kojom smo oduševljeni naprama svetoj i dragocjenoj baštini, koju nam ostaviše otci naši, i koje mi laskomno upustiti nemožemo ako nećemo, da nas stigne oštri prikor našega potomstva, to jest naše ustavno pravo i našu državnopravnu samostalnost; to je velimo jedini put, kojim se po našem mienju da složiti interes naše državnopravne samostalnosti s interesom ukupne monarkije.«⁴³ *Domobran* je isticao kako se zahtjevi koje obuhvaća pod nazivom »autonomije« zapravo poklapaju se zahtjevima koje su Monarhiji postavljali i Mađari pa s tim u vezi zaključuje da im se sviđa ona vrsta federacije »koju mi tražimo pod imenom zemaljske autonomije«.⁴⁴

Na mnogim mjestima *Domobran* je ispravno upozoravao kako se i sami Mađari nastoje sporazumjeti s Bečom i kako njemačko-mađarski pregovori »svršuju se s dana na dan sve to više«. List je upozoravao na opasnost tih pregovora i s tim u svezi isticao kako se iz Pešte sve jače žire glasovi o »buntovnoj Slaviji«, a iz Beča uvjerenje da se načelo o narodnoj ravnopravnosti ne može složiti s uvjetima opstanka Monarhije. S tim u vezi *Domobran* opominje Slavene u Monarhiji da ne podupiru mađarsku politiku jer je i u njihovu interesu da Hrvatska bude samostalna. Od samostalne Hrvatske imali bi mnogo više koristi »nego li od tobožnje liberalne Ugarske, gdje je za nemagjarske narode sloboda samo u sladkih riečih ali ne u činu«.⁴⁵

Domobran je prenio iz *Debatte*, koju su financirali mađarski liberali članak »Što hoće Magjari« i kao bitno istakao kako i sami Mađari priznaju »da među Austrijom i Ugarskom ima interesa zajedničkih«. Kao zajednički navedeni za vladalačka kuća, vojska, vanjska politika i troškovi za te poslove — dakle kao zajedničke poslove naveli su mađarski liberali one iste koje i samostanci — ispravno je zaključio *Domobran*. Kao najveći prigovor liberalnom programu istaknuo je list okolnost da se u njemu navodi isključivo Ugarski sabor, što znači da bi Hrvatska svoja prava morala podržati tom tijelu. Da je Program osnovan na ravnopravnoj osnovi »onda bi se u njem imalo reći: u zemljah krune ugarske riešavat će ove ili one predmete sabori istih zemaljah, nu ovdje se govori samo o saboru ugarskom, pak se s toga očito vidi, da liberalci magjarski žele

⁴³ Isto, 76.

⁴⁴ Isto, 147.

⁴⁵ Isto, 100.

porazumljenje s vladom na temelju dualizma«. ⁴⁶ Kad i sami Mađari priznavaju zajedničke poslove, samostalci su bili uvjereni da Hrvatska nema nikakve potrebe da uđe u realnu uniju s Peštom i, dapače, da joj je više u interesu da u tom budućem zajedničkom tijelu bude samostalno zastupana a ne posredstvom Ugarske.

Opredjeljenje samostalaca vrlo jasno možemo pratiti u članku »Hrvatske težnje«. Kao prvo, ističe se zahtjev za cjelokupnošću Hrvatske, kojem pitanju je *Domobran* i inače izuzetnu pažnju posvećivao. S tim u svezi kaže se: »*Hrvat pošten i iskren* nemože svom narodu sreće graditi, neg na *hrvatskom* temelju; gledajte našoj politici mora prije svega *hrvatsko* biti. Prije svega želimo, da se sabor hrvatski reintegrira, da se ustavnost naša protegne na sve zemljište trojedne kraljevine. Bez *cielokupnosti* svoje nemože se trojedna kraljevina ni intelektualno ni materijalno razvijati, nemože ni autonomije svoje uspješno uživati!«

Nadalje se u članku kaže s obzirom na zajedničke poslove: »Budući u zadrugi austrijanskih država želimo, da narod hrvatski sa svojom zakonitom glavom sa kraljem ugovori i utakmi ugovor o najviših t. j. ratnih, izvanjskih, višjih, trgovačkih i financijskih na našu zemaljsku upravu nespadajućih poslovi, bez kojih zajedničkoga rješavanja austrijska država zajednicom ostati nemože. Te najglavnije poslove nekako i sami Magjari priznavaju.« Ustanova delegacija, kako su je predlagali Mađari, označuje se kao »ustavni surogat« i hrvatski narod je ne može prihvatiti »jer po takvoj kombinaciji nestaje mu glasa i zastupstva«. Samostalci ostaju pri načelima Pricine izjave a iz toga proizlazi »da se mi jednako i centralizmu i dualizmu opiremo«. Odlučio su protivni realnoj uniji s Mađarima »jer nam samosviest i ponos, a i najnovija poviest hrvatska nedopušta, da hrvatskoga imena u politici nestane«. Iako su se samostalci zalagali za realnu uniju s Bečom u članku se ipak opominje bečka vlada »nek dobro pamti, što je iz novijih zgodah razabrala; nek se uvijek sjeća, da je autonomna trojednica i u vanjskoj politici važan i po Austriju faktor u istočnom pitanju«. ⁴⁷

U Monarhiji je, međutim, oko polovine 1865, došlo do političkih promjena i *Domobran* je 30. lipnja javljao da je Schmerling podnio ostavku. ⁴⁸ Schmerlingova ostavka označila je početak traženja novih putova u cilju sređivanja Monarhije. U rujnu je car u svojem proglasu zaista dokinuo djelatnost Carevinskog vijeća »izjavivši da se obustavlja valjanost temeljnog zakona o zastupanju države«. Na taj se korak odlučio »uvažavajuć neodoljivu potrebu, na postignuće trajnoga temelja za ustavopravno preobraženje carevine poči stazom sporazumljenja sa zakonitim zastupnici zemaljah ugarske krune, a u tu svrhu dotičnim saborom na poprimljenje predložiti diplomom od 20. listopada 1860. i patentom od 26. veljače 1861. obnarodovan državni zakon o carstvenom zastupstvu«. ⁴⁹ Prije do-

⁴⁶ Isto 107, 108.

⁴⁷ Isto 139. — Članak je prenet iz *Glasonoše* jer su u njemu — po uvjerenju *Domobrana* — izvanredno jasno izražene težnje hrvatskog naroda i članak se može označiti kao sažetak svega što je *Domobran* o tomu pisao.

⁴⁸ Isto, 1865, 147.

⁴⁹ Isto, 218.

nošenja odluke o državnom uređenju car je želio saslušati mišljenje Ugarskog i Hrvatskog sabora kao i mišljenje drugih kraljevina i zemalja Monarhije.

Te promjene u Monarhiji zatekle su Hrvatsku u vrlo nesređenim i zamršenim političkim prilikama. I Samostalna narodna stranka i Narodna stranka željele su privući što više pristaša i u tom cilju razvile su ogorčenu i nesmiljenu borbu. Uslijed toga su se politička naziranja toliko međusobno ispreplitala da je teško sasvim točno odrediti, pa i za neke političke prvake, kojoj su zapravo grupaciji pripadali. I sami suvremenici teško su se snalazili u toj zamršenoj situaciji, pa se tadašnji tisak, i narodnjački i samostalački, mnogo bavio tim pitanjem. O toj je problematici pisao i Hellenbach u *Pozoru*, pa, uz ostalo, kaže u vezi s dualističkom, centralističkom i federalističkom koncepcijom: »Oslanjajući se na izvorih pojmova rekli bismo: ako tko štuje historički temelj, to je on dualista, ako li uz to uvidja potrebu, da se sjedine njekeji poslovi, tad je taj isti čovjek još i centralista; ako napokon priznaje narodno načelo, pa dosljedno tomu traži autonomiju, to je i federalista. Budući pako da svi politici, što ih ima u Austriji, moraju priznati sva tri načela, a budući da neimamo nikakvoga mjerila poput thermometra, kojim bismo mjerili kolikoću svakoga toga pojedinoga načela u svakom pojedinom politiku: to je očevidno, da dielitba strankah po ovom mjerilu postaje nemoguća; jer u svakoj ima ponešto od svega.« Zatim Hellenbach objašnjava navedene pojmove i kaže da je u Austriji »prije 1848. vladao sustav po kojem je jedan dio Monarhije bio sasvim drugačije upravlján nego drugi, a taj različiti način uprave bijaše ukorijenjen u životu i povjestnici narodah. Tko će tajiti da je tada rieč 'dualizam' bila na svom mjestu? Godina 1848. satriła je tu razliku i sva je carevina upravljána jednim te istim načinom; razlike nije bilo nikakve, sve je bilo sjedinjeno u Beču; — to je bila centralizacija. Već godine 1848. zaokupila je sve glave idea narodnosti; decentralizacija postaje popularnom, što centralizacija nije uništa valjala i zato se svemu svietu ogadi; narodi zahtievahu autonomiju, a ta se idea zove federacijom.«⁵⁰

O istoj problematici pisao je i I. Kukuljević u *Domobranu* i također je došao do sličnog zaključka kako je u nastaloj situaciji vrlo teško precizirati bit stranaka i točnije ih odrediti. Kukuljević pokušava da bar približno odredi stranke i pri tomu ih razlikuje tri. Prva želi uniju s Ugarskom a zastupaju je velikaši, otuđeni od naroda i po običajima i po načinu života. Što zapravo razumijevaju pod pojmom unije, teško bi se moglo reći »jer ova definicija može tek iz okolnostih vremena proisteći«. Kao Slaveni »nemožemo nikada pristati ni uz njezin kozmopolitizam glede toli nam nuždne i toli svete narodnosti, ni uz njezinu politiku, glede budućnosti svega austrijskoga i svega južnoga slavenstva; mi ćemo joj zato vazda ostati protivnici«. »Druga je stranka *narodna opozicionalna* — razlaže dalje Kukuljević. Ako su štogod nejasna načela i tamne namjere kod prve stranke, to su još neizvjesnije namjere ove druge. Veća strana članovah ove stranke, bila je doista uvijek narodna, t. j. zauzeta za sve, što po njezinih nazorih narodu sreću unapriediti može. Do godine 1848. kao i godine 1861. išla je jednim korakom i putem s *onimi*, koje

⁵⁰ *Pozor*, 1865, 9.

od nekoga vremena ista ova stranka naziva *vladinimi* ljudmi. — Želja za potpunom autonomijom zemlje, za neodvisnošću od Ugarske i od vladajuće tamo centralizacije magjarske, kao i za neodvisnošću od lebdeće za gospodstvom centralizacije njemačke, — spajala je ovu stranku sa svimi onimi, koji u Austriji tjeraju politiku slavensku, t. j. više federativnu, nego li centralizatornu; ali od godine 1861., odkad se naš sabor na prema centru carstva postavi na temelj sasvim negativni, a uslied toga, centralna vlada sredstvom manje ili više zavisne domaće vlade, uzde vladine nješto krepčije nategne, i obstojećim provizoriumom na svoju svrhu se poče koristiti; stade rečena stranka okrećati ledja izključivo autonomnoj svojoj i obće austrijsko-slavenskoj politici, te prijateljskim okom gledati na Peštu i na domaću, prije toli preziranu i po sebi progonjenu stranku. Širja ili tjesnija *unija s Ugarskom*, nije više ovoj stranci, ili barem mnogim članovom njezinim, veliki trn u oku. Porazumljenje s Ugarskom predpostavlja ona porazumljenju s Austrijom. «Kukuljević nadalje ističe da je u suprotnosti s takvom politikom povezivanje narodnjaka s češkom opozicijom čija načela smatra »ultrademokratskim«, pa s tim u svezi kaže: »Feudalna aristokratska načela magjarske politike, — misli ona spojiti s načeli ultra demokratske stranke u Češkoj.« Pri tomu »želje ugarskih još uvijek pogaženih narodah i potrebe slavenskih narodnostih u njemačko-slavenskih pokrajinah Austrije gubi ona manje ili više iz vida, te se stavlja sasvim na temelj ugarsko-hrvatske prošlosti, na kojem želi graditi budućnost; neobazirajući se na to *koj* narod i *koj* živalj, na tom je temelju najpretežniji, i kojemu mora, po svojoj potrebi, po svojoj jakosti i po svom naravnom svojstvu i historičnom pravu, da pripadne neizključivo gospodstvo, u budućnosti. Ova stranka, koja hoće, da se prilagodi svim obstojećim strankam u domovini, koja hoće da usisa sve političke nazore i načela, što se pojavljuju u zemlji, kolebajući se sad ovamo, sad onamo, bez pozitivnoga programa, ima samo jednu točku u kojoj se centralizira, a to je točka, što neće, da prizna ikakvu korist i zakonitost patenta 26. veljače, jer ga drži za opasna historičkom pravu i razvitku trojedne kraljevine«.

Što se tiče treće stranke, »tako zvane: nenarodno-vladine«, o njoj vlada još više nejasnoća i pomutnja u javnom mnijenju — razlagao je dalje Kukuljević. Sav je javni život u Hrvatskoj prožet nejasnoćama i protuslovljima a tomu je ponajglavniji uzrok poistovjećivanje autonomne s centralnom vladom. To shvaćanje naročito je prošireno u krugovima dviju opozicionih stranaka, međutim u stvarnosti »su i pojedini interesi i sredstva glede postignuća ovih interesah, kod jedne i druge vlade često veoma različita. Kad bi mi smjeli okrstiti *pravim* imenom tako zvanu vladinu stranku, to bi ju mi nazvali *strankom domaće autonomne vlade*, ili još bolje *strankom autonomnom*; jer ona neteži za ničim toliko, koliko za potpunom autonomijom zemlje t. j. za potpunom neodvisnošću celokupne trojedne kraljevine, na koliko se samo s uzdržanjem ukupnoga carstva austrijskoga slaže«. Pri tomu se stranka ne obazire mnogo na stare zakonotvorne sveze s Ugarskom ni na nove, utvrđene Veljačkim patentom, ako su te u protuslovlju sa zahtjevima hrvatske autonomije. Stranka uzima kao osnovicu »uzdržanje svojih autonomnih institucijah, stečenih g. 1848. i 1861., i želeći sredstvom ovih, prodrijeti put do što slavnije i slobodnije budućnosti svoga naroda, koju misli postići jedino u što većoj

solidarnosti s ostalimi austrijsko-slavenskim plemeni, nu zajedno i u solidarnosti krune ugarske, kolikogod, se tiče skupnih kardinalnih pravah, a i s kriepkim uzdržanjem Austrije, kao jedinom polugom našega uzdržanja, i jedinom zaprijetkom kojekakvih *tudjih*, nam veoma opasnih budućih kombinacijah.« Kukuljević, po svoj prilici, misli na južnoslavensku koncepciju Narodne stranke koja je zahtijevala rješenje hrvatskog pitanja izvan granica Monarhije.

Kukuljević je uvjeren da se unionistička i Narodna stranka po svojim načelima izvanredno razlikuju. Suprotno tomu Narodna stranka se u bitnostima slagala sa samostalačkim načelima, no usprkos tomu najveću potporu »samo u solidarnosti s Ugarskom traži, podupirajući tim silno prvu stranku, Magjarom prijateljsku, dočim put traži uskrsnuću najopakijega za nas *dualizma*, što smo ga god. 1848. oružjem u ruci skršili, te tako vojuje silno protiv glavnomu načelu stranke *autonome*, koja je osvjedočena: da narodnost, i autonomiju, i celokupnost zemlje, i slavniju budućnost naroda, prije u zajednici svih narodah Austrijskih zadobiti i pričuvati možemo nego li u starodavnoj zajednici Ugarske, u kojoj Magjari još do danas nikakav svojevoljni korak učinili nisu, da diele vladu i slobodu jednakopravno s ostalimi narodi ugarskimi«.⁵¹

Ukoliko se opozicija narodnjaka u vrijeme Schmerlingove vladavine može protumačiti strahom od centralističkih tendencija bečke vlade — njihovo ustrajanje u takvoj politici i poslije sloma centralističkih težnja, teško je protumačiti. Nastavljajući suradnju s unionistima, narodnjaci su pridonijeli pobjedi dualizma, koji je i bez njihove potpore postajao sve dominantniji politički pravac u Monarhiji. Umjesto da se protiv te opasnosti udruže sa samostalcima, narodnjaci su sve žešće napadali njihovu politiku a kao glavnu metu svojih napadaju izabrali su ličnost kancelara Mažuranića, koji je i poslije pada Schmerlinga ostao na svojem položaju. Sudeći prema jednom pismu koje je Strossmayer pisao Mrazoviću, možda bi upravo ta okolnost mogla donekle objasniti narodnjačku politiku. Strossmayer je pisao o situaciji u Hrvatskoj i zaključio da sve dotle dok veliki župani ostaju na svojim položajima i dok kardinal Haulik uživa povjerenje dvora »donle je kancelir Mažuranić i dotle se u nas stere put birokratičko-apsolutističkoj vladi — nesrieći od svih nesriećah, koje bi naš narod postići mogle najvećoj«. Nadalje piše neka se Mrazović ne boji »nikakvih magjaronah« a opozicija, ako želi sačuvati svoj ugled u narodu, mora se postaviti na stajalište »aut — aut«. Ili će vladati zakonitost ili će opozicija izdati svoj manifest u kojem će iznijeti svu nezakonitost današnje situacije i moralnu ništetnost protivne stranke.⁵²

Samostalci su, međutim, i poslije Schmerlingova pada ustrajali u svojem političkom opredjeljenju, iako se u Monarhiji utirao put dualizmu i političke okolnosti im nisu išle u prilog. Oni su se i dalje borili protiv realne unije s Ugarskom a *Domobran* je nastojao i primjerima iz prošlosti dokazati njenu štetnost. Tako je Tomo Muzar, župnik iz Brezovice, u članku »Naša prošlost« razlagao kako Hrvatska 1848. nije imala izbora — pri-

⁵¹ *Domobran*, 1865, 49.

⁵² AJA, Ostavština J. J. Strossmayera — U prepisci prvaka Narodne stranke nisam naišla na porvrdu za okolnost koju šidak uzima kao odlučujuću za njihov otpor samostalačkoj politici — naime, strah da će se Hrvatska utopiti u Njemačkom savezu kojem je još uvijek Austrija bila na čelu (n. dj. 300).

stati uz Mađare i Talijane, s obzirom na njihove aspiracije, bilo bi izvanredno nepovoljno za Hrvatsku. »Što smo dakle — piše Muzar — god. 1848. izveli, kidajući savez s Ugarskom, i što smo na našem saboru 1861. uzakonili, kod toga mora ostati, na tom temelju nam valja napredovati; jerbo koj svoj biti može, tudji neka nebude«. Nadalje, ističe kako Mađari svakoga tko priznaje da postoje interesi zajednički cijeloj Monarhiji, odmah sumnjiče da pristaje uz Carevinsko vijeće, međutim, točno primjećuje Muzar, upravo i sami Mađari »također priznavaju zajedničke interese«. Ukoliko Hrvati sklope sporazum bez Mađara, »biti će nam slava kod narodah i zasluga za vladu, što smo nješto dobra po svojoj volji i sporazumljenju i na korist prava i ravnopravnosti sklopili«. Sada je još vrijeme da bi dogovor mogao ispasti koristan za Hrvatsku, međutim, ako uslijedi poslije sporazuma dvora i Mađara to će biti samo »na korist magjarorszaga«, a svatko može uvidjeti da su interesi Mađara i Slavena potpuno suprotni. Osim toga, ako Hrvatska ne bude samostalna i u upravi neovisna omest će takvo stanje i sjedinjenje s Dalmacijom i Krajinom.⁵³

Iako je u Monarhiji sve više prevladavala dualistička koncepcija, prema kojoj bi Hrvatska ostala razjedinjena s jednim dijelom u Ugarskoj i s jednim u Austriji, samostalci su usprkos tomu ustrajali na osnovnom zahtjevu svoje politike: ujedinjenju Hrvatske. U toj namjeri obratio se i *Domobran* novom državnom ministru Belcrediju u članku »Prošnja g. državnom ministru Belkrediju«, u želji da Trojedna kraljevina postane stvarnost. Ističe se da Krajina ne potpada pod hrvatski ustav a osuđuje se i Schmerlingov stav u pitanju sjedinjenja s Dalmacijom kao i odvajanje Medimurja od Hrvatske. U pitanju je Dalmacije »Schmerling sagrešio smrtno, kao što su sagrešili proti vjekovitomu ljubitelju istine i pravde te naravnoga prava oni, koji su u listopadskoj diplomi našli, da je hrvatski narod u Medimurju i petrovaradinskoj pukovnji Magjar — ta glas nam iz Medimurja, da tamo vlada ugarska ravnopravnost, baš jezik uredni magjarski. Živila ugarska ravnopravnost!« *Domobran* se nada da Balcredi nije pristaša dualizma i upućuje mu molbu da ostvari cjelokupnost Hrvatske: »Kod nas će biti svestranoga napredka samo onda, ako se složi sve, što čini trojednu kraljevinu. Grof Belcredi bi austrijskomu slavenstvu, a osobito jugoslavenstvu učinio besmrtnu uslugu, da nepočasi časa nego da politiku ministarstva onamo svede, pa da i Dalmacija pa bilo i putem dalmatinskoga sabora dođe tim prije na sabor trojedne kraljevine, što će ovaj odlučivati o sudbini i budućnosti naroda našega, koja će imati također velik upliv na budući raspoložaj austrijske monarkije.«⁵⁴

Nadalje su samostalci ostali dosljedni i u svojoj borbi za hrvatsku autonomiju pa se *Domobran* s pravom mogao pisati kako su je oni »branili i proti centralizmu Šmerlingovu i proti naporom dualističkim«. Željeli su autonomnu Hrvatsku tražeci za »prvi mah samo tu zgodu, da se sastanemo na kompetentnom mjestu sa slavenstvom austrijskim, da uzmognemo zajednički odanle raditi za autonomiju i ravnopravnost narodah te historičko-političko pravo pojedinih individualnostih po nacrtu našega sabora 1848. na koj smo se vazda pozivali.«⁵⁵ U jednom drugom članku

⁵³ *Domobran*, 1865, 160. — Članak je potpisan inicijalima T. M. svećenik.

⁵⁴ Isto, 202.

⁵⁵ Isto, 221.

Domobran je u svezi s ličnošću kancelara Mažuranića isticao kako se on prije nije slagao sa Schmerlingom niti sada s Maylathom jer je jedan želio centralizam a drugi dualizam.⁵⁶

Za razliku od narodnjaka, samostalački političari su od samog početka svog djelovanja realno ocijenili političku situaciju i ustrajno se borili protiv dualizma. Međutim, što je još važnije, tu su borbu s jednakom dosljednošću nastavili i u vrijeme kad je u Monarhiji već prevladavala dualistička struja i kad je borba protiv dualizma bila vrlo neoportuna i značila je dapače opasnost za one koji su je vodili.

Osnovna misao samostalačke politike bila je u načelu da Hrvatska ima svoje samostalno državno pravo i u suglasnosti s time da joj je i dužnost da svoj državopravni položaj u Monarhiji odredi samostalno a ne u zajedništvu s Ugarskom. U skladu s tim načelom stranka je i uzimala kao ishodište svoje političke koncepcije 1848. godinu u kojoj je došlo do odvajanja Hrvatske od Ugarske. Dosljedno takvoj koncepciji, Samostalna narodna stranka je i najmanje od svih stranaka u Hrvatskoj gradila na historijskom pravu, iako se znala i na njega pozivati kako bi osnažila državni položaj Hrvatske. Za razliku od drugih stranaka, u djelatnosti Samostalne narodne stranke najmanje su dolazila do izražaja nastojanja aristokracije, a u svojem tisku zalagala se za uključenje što širih društvenih slojeva u politički život, za njegovu demokratizaciju.

U odnosu prema centralnoj vladi samostalački tisk naglašavao je da Hrvatska kancelarija i bečka vlada nemaju iste ciljeve a kao dokaz za tu tvrdnju navodio je okolnost da je programatski spis »Uvjetno ili bezuvjetno?« nastao privolom Kancelarije.

Zahtjevi toga spisa zaista nisu bili u skladu s centralističkim tendencijama bečke vlade. Kao prvo, željelo se naglasiti kontinuitet samostalačke politike s ilirskim načelima i spis se poziva na zaključak Sabora iz 1848. prema kojem je Hrvatska također bila voljna pristupiti u središnje zakonodavno tijelo. Međutim pristupanje Hrvatske u Carevinsko vijeće u Programu se uvjetuje samostalnošću autonomnog budžeta, ujedinjenjem Dalmacije i dijela Krajine s Hrvatskom. Osim toga, istaknuto je da hrvatski ustav i autonomija ne mogu doći u pitanje niti se državni ministri mogu miješati u hrvatska autonomna pitanja. Nadalje je naglašeno da ukoliko Ugarska zadobije kakav različiti državopravni položaj, takav isti mora pripasti i Hrvatskoj. U Programu se naročito ističe bojazan da Hrvatska zbog svoga pasivnog stava ne ostane po strani događaja, pogotovu da ne uslijedi sporazum krune i Mađara pa da onda zajednički diktiraju svoje uvjete Hrvatima.

U svojem tisku samostalački političari oštro su razlikovali dvije slobode: političke slobode građana i slobodu razvoja narodnosti i dosljedno su se zalagali za potonju. Bili su uvjereni da Hrvati ne bi mogli unutar ugarske zajednice naroda postići uvjete za svoj nacionalni razvoj i zalagali su se za sporazumijevanje s Bečom. Osim toga, upozoravali su da ako se ne bi mogao postići sporazum s Bečom, Hrvatima još uvijek preostaje mogućnost sporazumijevanja s Peštom. Suprotno tomu, ukoliko bi Hrvati

⁵⁶ Isto, 216.

prvo pregovarali s Peštom, ili štoviše poslali svoje zastupnike u Ugarski sabor, uloga Hrvatskog sabora izvanredno bi se umanjila i došao bi posve u ovisnost o Ugarskom saboru. U tom slučaju Hrvatskoj više ne bi preostajala nikakva mogućnost da uđe u koju drugu državnopravnu kombinaciju. Nadalje, s pravom se isticalo da se i sami Mađari sporazumijevaju s Bečom i da neke poslove priznaju kao zajedničke cijeloj Monarhiji. Ukoliko se već vode pregovori o zajedničkim poslovima, samostalci su bili uvjereni da je probitačnije da Hrvati u tim pregovorima sudjeluju neposredno a ne posredstvom Ugarske.

Usprkos tomu što se u programu zahtijevalo dosta, većina narodnjaka, u nepovjerljivosti da je program samo mamac da Hrvatska pristupi u Carevinsko vijeće, nije pristala uz njega. Uz ostalo, i Schmerling je bio poznat po svom krutom centralizmu što je izazivalo sumnju bi li on uopće bio voljan pristati na neke uvjete za pristup Hrvatske u Carevinsko vijeće. Samostalci su bili uvjereni da je glavni uzrok tom nepovjerenju u rasprostranjenom mišljenju da su ciljevi bečke vlade i Dvorske kancelarije istovjetni i s tim u svezi oštro su u svojem tisku pobijali takve tvrdnje. Međutim, usprkos tomu, većina narodnjaka i dalje je odbijala samostalačku politiku a u svojem otporu udružila se s unionistima i tako ojačala dualističku struju koja je i bez te potpore sve snažnije ovladavala političkim životom Monarhije. Politički sukobi u Hrvatskoj poprimili su takvu žestinu da najposlije u toj međusobnoj borbi teško možemo razlikovati kojoj grupaciji ili stranci je tko, zapravo, pripadao. U tako nejasnim i nesređenim političkim prilukama Hrvatska je išla u susret novom i definitivnom uređenju Monarhije.⁵⁷

SUMMARY

The idea underlying the politics of the Independent People's Party (Samostalna narodna stranka), emphasized already in the program of 1863, was the principle that Croatia had rights as an independent entity and consonant with this the duty to determine the status of its rights in the Monarchy independently, and not in conjunction with Hungary. In accordance with this principle the Party took as a point of departure its political conceptions of 1848 from which arose the separation of Croatia from Hungary. Although of all parties, the Independent People's Party built least on historical rights, it was prepared to turn to them in order to strengthen the position of Croatia as a state. It differed from the other parties in that the viewpoints of the aristocrats received least expression in its publications, and it favored the democratization of politics, with the involvement of the widest range of social strata in political life.

Regarding the central government, the Independent press emphasized that the Croatian Office and the Viennese government did not have the same goals; to verify this assertion they indicated that the programmatic document "Conditionally or Uncondi-

⁵⁷ Političke događaje u Hrvatskoj od početka saborskog zasjedanja 1865. pa do sklanjanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1867. razmatrat ću u zasebnoj raspravi.

tionally?" originated with the sanction of the Office. The demands expressed in this document were certainly not in accord with the centralistic tendencies in the Viennese government. Conditions for entrance into the Emperor's Council were, namely, an independent and autonomous budget, unification with Dalmatia and with a part of Krajina. Besides this it was emphasized that the Croatian Constitution and autonomy could not come into question, nor could the government ministers interfere in the issue of Croatia's autonomy. It was further emphasized that inasmuch as Hungary obtained a different status as a state, those same rights must also be granted to Croatia.

In their writings the Independent politicians sharply differentiated between two freedoms: the political freedom of citizens and the freedom to develop national identity, and they consistently supported the latter. They were convinced that within the Hungarian community of nations, Croatsians would not be able to attain conditions conducive to free national development, and hence supported an agreement with Vienna. Aside from this, they hinted that in the event an agreement with Vienna could not be reached, the Croatsians still had the opportunity to negotiate with Budapest. On the other hand, inasmuch as the Croatsians would first negotiate with Budapest, or rather send their representatives to the Hungarian Assembly, the significance of the Croatian Assembly would be greatly reduced and would become completely dependent on the Hungarian Assembly. In this event there would be no further possibility for Croatia to enter into any other combination of states' rights. They further stressed, quite correctly, that the Hungarians themselves were making agreements with Vienna and that in some transactions they treated the Monarchy as an equal unity. Insofar as negotiations were already under way, the Independents were convinced that it was more advantageous for Croatsians to take part in them immediately rather than directly with Hungary.

In spite of the fact that the program demanded a lot, the majority of the populists did not support it from distrust that the program was merely a decoy to draw the Croatsians into the Emperor's Council. The Independents were convinced that the main reason for this distrust was the widespread conviction that the goals of the Viennese government and the Croatian Office were identical, so they attacked such assertions in their publications. However, despite this, the majority of the populists continued to reject Independent policies and in their resistance joined the Unionists; in this way they strengthened the dualistic trend, which even without this support, became stronger in the political life of the Monarchy.